

Pactul cu bătrânețea

„Doamne, când Tu mă chemi, vreau bucuros
să Te urmez, dar nu în noaptea asta.”
(Rugăciune finlandeză de seară)

În *Caietul* apărut în 2009 la Editura Polirom, cel dintâi al unei opere mai ample, intitulată *Raport asupra singurătății*, Augustin Buzura nota, printre altele, că „tot ce agonizează și se stinge” îi devine mereu mai familiar. „Moartea este atât de aproape – mărturisește naratorul –, încât îi aud(e) până și respirația, îi simt(e) răcoarea înfiorătoare”.

Un an mai târziu, într-o însemnare nedată, cuprinsă în jurnalul publicat de Andrei Pleșu la Editura Humanitas (*Note, stări, zile. 1968-2009*), găsim următoarele: „De câte ori n-ai scris sau n-ai pronunțat cuvântul *moarte*. Vine însă o vreme în care simți că scrii și vorbești despre moartea ta”.

Tot în 2010, Editura Art tipărește prima traducere în limba română, grație lui Alexandru Al. Șahighian, a cărții *Despre îmbătrânire. Revoltă și resemnare*, aparținând filozofului, romancierului și jurnalistului austriac **Jean Améry** (volum apărut la Stuttgart în 1968). De astă dată, nici roman, nici jurnal, însă pornind – asemenea celor două cărți de mai sus – de la experiența trăită și problematizând relația autorului cu timpul, cu ceilalți, cu moartea. Avem de-a face cu o scriere atipică, dificil de încadrat într-o specie anume. Se împletesc în ea literatura, biografia, sociologia, filozofia, psihologia.

Volumul cuprinde cinci texte, pe care semnatarul le consideră *eseuri*, cu sensul de „căutare a ceva cu neputință de găsit” (*Cuvânt-înainte*, p. 7; observăm – și în cazul altor

cărți de-ale sale – că autorul își redactează el însuși prefața sau postfața). Cartea aparține unei trilogii autobiografice (iarăși neconvenționale, deoarece faptele de viață de la care pornește eseistul reprezintă doar instrumentul/pretextul problematizării și al contemplației), alături de *Jenseits von und Schuld-Sühne* (1966) și de *Unmeisterliche Wanderjahre* (1971), încă netraduse (din ceea ce știm) la noi.

Pe lângă acestea, Jean Améry a scris numeroase articole de presă (adunate în culegeri precum *Karrieren und Köpfe* – 1955, *Geburt der Gegenwart* – 1961), romane (*Die Schiffbrüchigen* – 1935; *Lefeu oder der Abbruch* – 1974; *Charles Bovary, Landarzt* – 1978), eseuri filozofice (*Hand an sich Legen. Diskurs über den Freitod* – 1976, a cărui traducere, cu titlul *Despre sinucidere. Discurs despre moartea liber aleasă*, a apărut la Editura Art în 2012), recenzii, comentarii, critică de film.

Să trecem în revistă câteva repere din biografia scriitorului. Pe numele real Hans Mayer, Jean Améry s-a născut la 31 octombrie 1912 la Hohenems, un orășel-stațiune în Alpii austrieci, unde familia lui se stabilise cu vreo trei sute de ani în urmă. Tatăl, evreul Pavel Mayer, a luptat în cadrul armatei austro-ungare, murind pe frontul Primului Război Mondial. Mama, Valerie, tot de origine evreiască (născută Goldschmidt), a fost crescută în cultul romano-catolic. Deși – după cum reiese din mărturisirile autorului – străbunicul (hangiu și măcelar) vorbea fluent ebraica, familia Mayer s-a îndepărtat treptat de etnia și de cultura evreiești.

În ceea ce-l privește pe Hans (format în spiritul unei culturi străine), problema identității îi va răscoli ființa abia în preajma anului 1935, în perioada studiilor vieneze (a urmat Filozofia și Literele), când au fost promulgate Legile de la Nürnberg. Este un moment cu implicații profunde în evoluția tânărului, care, exclus pe neașteptate din comunitatea și din cultura austriece, e silit să își asume originea evreiască, în ciuda mediului în care fusese educat (în lucrările sale, recunoaște că nu împărtășește cu evreii nici limba, nici tradițiile, nici amintirile, nici credința în Dumnezeuul lui Israel).

Toate acestea, împreună cu bulversările provocate de venirea la putere a lui Hitler, îl determină să emigreze în Franța (în 1938), iar apoi în Belgia (în 1941), unde, considerat spion, va fi arestat de Gestapo și deportat în sudul Franței. De aici evadează și se reîntoarce în Belgia, alăturându-se mișcării de rezistență antinazistă, însă *nu* în calitate de evreu.

La 23 iulie 1943 e arestat din nou, în timp ce distribuia manifeste. De data aceasta, e interogată și torturat – ca prizonier politic – la Fort Breendonk, o veche cetate de lângă Antwerp, rechiziționată de Schutzstaffel. La Fort Breendonk, precum și în lagărele de

concentrare, a avut parte de cele mai brutale experiențe, care își vor pune pecetea asupra personalității sale pentru totdeauna. De altfel, a reușit să scrie și să vorbească în public despre ele (implicit, să călătorească în Germania) abia după două decenii, prin 1964, la îndemnul unui prieten, poetul Helmut Heissenbüttel.

La Fort Breendonk, de pildă, a fost interogat – timp de mai multe zile – într-o poziție din care e aproape imposibil să scapi cu viață: i-au fost strânse mâinile la spate, apoi i s-au legat încheieturile cu un lanț, iar corpul i-a fost atârnat de un cârlig fixat în tavan, la un metru de podea; a fost bătut cu un bici până i s-au dislocat brațele, răsucindu-i-se peste cap. Cu toate acestea, nu a mărturisit nimic real (cunoștea doar numele codificate ale partizanilor), reușind chiar să *confeționeze* câteva crime politice, spre disperarea tortionarilor care, neputând scoate nimic de la el, au fost nevoiți să-l elibereze *doar ca evreu* și să-l interneze, pe rând, la Auschwitz III (unde a lucrat ca muncitor necalificat în lagărul de muncă Buna-Monowitz), la Buchenwald și Bergen-Belsen.

După 642 de zile (cum va declara mai târziu într-o scrisoare), adică la 15 aprilie 1945, a fost eliberat de armata britanică. Avea 45 de kilograme. A mai trăit în jur de trei decenii, la Bruxelles, lucrând ca jurnalist. Deși a scris toată viața numai în limba germană, la puțin timp după Al Doilea Război Mondial și-a schimbat numele în Jean Améry (Améry fiind o anagramă în limba franceză a cuvântului Mayer), în semn de respingere a culturii germane, în spiritul căreia fusese format și de care fusese multă vreme sedus, dar pe care o simte pervertită, alterată de atrocitățile regimului nazist.

Alienat cultural și identitar, dar mai ales cu încrederea în semeni pierdută pentru totdeauna („Oricine a fost torturat rămâne torturat”), Jean Améry se va refugia de acum înainte în cultura franceză. Va trăi toată viața încercând să depășească – prin scris – condiția de victimă a violenței, să se reabiliteze spiritual. Libertatea supremă o va dobândi însă abia la 17 octombrie 1978, când își va curma zilele într-o cameră a unui hotel din Salzburg (mai avusese o tentativă cu patru ani în urmă, dar a fost salvat).

Jean Améry devine astfel o *victimă postumă* a călăilor, cărțile și articolele sale dezvăluind soarta intelectualului care trăiește după Auschwitz, care duce cu sine resentimentele, *vina de a supraviețui*. Avem de-a face cu o mărturie tragică, una a *individului* ce și-a câștigat deja locul distinct în istoria celor mulți. Lucrările ameriene au fost traduse în peste șaptesprezece limbi, iar autorul a fost invitat la numeroase conferințe, simpozioane, interviuri. Problematika acestora vizează aspecte precum identitatea, violența, alteritatea, frica, morala, autenticitatea, revolta, eșecul, moartea, libertatea, adevărul.

Regăsim unele urme din gânditori ca Vladimir Jankélévitch, Herbert Plügge, André Gorz, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Sigmund Freud, Rudolf Carnap sau Ilya Prigogine (cu care a fost și prieten), dar cel mai mult Jean Améry filozofează asupra lui însuși, reperul fundamental constituindu-l propria existență.

Totul începe și se sfârșește cu omul și intelectualul Hans Meyer, cel căruia, obsedat încă din tinerețe de „necesitatea și imposibilitatea de a fi un evreu”, destinul i-a hărăzit suficiente experiențe pentru a putea înțelege starea subiectivă a victimei, suferința pe care o poate provoca celălalt, marginalizarea, condiția intelectualului – „victima absolută” – în lagăr (supus unor munci dure, care să-i răstoarne întreaga construcție spirituală, văduvit de sprijin atât din partea ideologiei comuniste, cât și a religiei), esența regimului nazist, relația complexă dintre valori/principii validate de tradiție și realitatea adesea înspăimântătoare.

Elementele menționate sunt expuse în creația ameriană într-o manieră, de regulă, incomodă, neîndurătoare, dezolantă. Pentru autor, timpul nu vindecă și nu aduce iertarea. Nu consolează, nu eliberează. Chiar dacă sfidarea și ironia îi pigmentează pe alocuri discursul – pentru a preîntâmpina empatia exagerată (a lui, a cititorului) vizavi de obiectul și subiectul supuse atenției –, lectura în profunzime scoate din ascundere ideea de permanență a *torturii* și a *condiției de victimă*. Eseuri și mărturii deopotrivă, scrierile lui Jean Améry conturează un destin aparte, în care tortura (cu sensul etimologic de *răsucire*) transformă sinele/existența într-o luptă continuă cu propriile margini (și nemargini), într-un *sfârșit continuu*. Într-un *priveghi la propriul căpătâi*. Este înfățișată o lume a suferinței, a disperării, în care nici metaforele consolatoare, nici revolta nu amână și nu înlătură triumful inevitabil al morții.

Simbolul *torturii* (ca *răsucire* în sens opus a unui corp prin extremitățile sale – apud *Larousse*) capătă conotații inedite în volumul intitulat *Despre îmbătrânire. Revoltă și resemnare*. Moartea constituie și aici „unicul lucru adevărat”: „orice pas pe care-l facem ne duce spre ea, orice gând pe care-l gândim se sfârșește în cele din urmă ciocnindu-se de ea” (p. 142). În consecință, *răsucirea* (de la consemnare obiectivă la revoltă, de la căință la scandal, de la tandrețea față de propriul corp la ură, dezgust și rușine, de la familiaritate la înstrăinare, de la privirea ta la privirea celorlalți, de la demnitate la jelanie, de la real la imaginar) se permanentizează și devine cu atât mai dramatică. E tocmai traseul pe care ni-l propune Jean Améry în cartea de față. Însoțindu-i îmbătrânirea, ne transformăm în martorii „*nimic-nicirii*” sale, ai înlăturării lui efective din timp și din spațiu.

Avem de-a face, pe de altă parte, cu un *experiment*, în care autorul scrie și se scrie, constituindu-se în obiect și subiect al investigației (la fel se va întâmpla și în volumul *Despre sinucidere. Discurs despre moartea liber aleasă*), iar moartea/murirea devine un instrument metodologic vizând *descoperirea adevărului*. Problema e că, într-un atare demers, rezultatele finale rămân o enigmă pentru experimentator. Cercetarea se va săvârși la un moment dat, însă nu se va desăvârși.

Aceasta nu înseamnă, totuși, în cazul de față, că „victima absolută” – lepădându-se de utopia depășirii imposibilului – alege *neputința, resemnarea*. Sunt la fel de tentante (oare și izbăvitoare?), așa cum a procedat și pe vremea conflictului lăuntric provocat de identitatea evreiască, *revolta, sfidarea*. Cu atât mai mult când e în joc *propria trecere*. Dacă moartea celuilalt i se pare în consens cu legile firii, a lui însuși provoacă nerânduială. E inacceptabilă. Precum valul ce-și dă sufletul pe țarm, ființa americană – o *supra-viețuitoare* deprinsă deja cu (ne)marginile – se împotrivesc, respinge logica, adevărurile filozofiei, ale statisticilor, analgezicele artei, ale religiei și își țipă (cu durere, cu groază, cu sarcasm) Adevărul personal, pe care-l citește în legile sinelui, ale iadului-rai dinăuntru. E un protest tulburător, potențat – în cazul lui Jean Améry – de confruntarea mai veche dintre presiunea de a fi și eliberarea prin sinucidere.

Sunt – cele de mai sus – câteva dintre contradicțiile prin care autorul își gândește îmbătrânirea. Convertind-o în limbaj, îi oferă ocazii (motive?) să se desfășoare, să se exprime. Cele cinci texte ale volumului (*Existența și curgerea timpului, Să-ți devii tu însuți străin, Privirea celorlalți, Să nu mai înțelegi lumea, A trăi cu gândul morții*) pot fi considerate, de aceea, dimensiuni ale procesului, secvențe distincte ale aceleiași experiențe (pe care limbajul are doar orgoliul, nu și puterea de a o încheia...). Cât despre istoria ce se derulează în paginile cărții, aceasta e, cu siguranță, una personală, însă Jean Améry – filozoful, romancierul și jurnalistul – reușește, pe de o parte, să o depășească prin *multiplicarea victimei* (împrumutând personaje din literatură), iar pe de altă parte, să-i dezvolte, să-i articuleze semnificațiile prin așezarea lor în narațiuni fals independente.

Cel dintâi eseu, *Existența și curgerea timpului*, reconstituie o întâlnire imaginară (o recepție matinală) a romancierului Marcel Proust (numit A.) cu eroii cărților sale. Tema proustiană fundamentală, aceea a timpului, reprezintă pretextul literar care, cumulat cu *le temps vécu* american, dezlănțuie pagini întregi de interpretări. Timpul, dușman și prieten deopotrivă (îți îngăduie să-ți așezi orgolios amprenta doar pentru a o înlocui nemilos cu mereu alte matrițe), devine astfel „chinul și speranța noastră” (p. 17); el se află totdeauna în

noi, spre deosebire de spațiu, situat în jurul nostru, și e perceput ca ireversibil abia când îmbătrânești, fapt „prea îngrozitor pentru a te mai plânge de asta” (p. 32). Fiindcă – notează Jean Améry – „meditația asupra timpului nu este naturală și nici nu vrea să fie. Este lucrarea omului care, cutremurat, se dislocă pe sine, a celui care nu mai odihnește înlăuntrul lui, fiindcă neliniștea nu-i mai lasă odihnă” (p. 43). Este percepția celui căruia corpul îi dă tot mai des de înțeles că *se umple de timp*, în vreme ce timpul real *din afară, dinainte, din jurul ființei se micșorează* scandalos, irevocabil.

Următorul text, *Să-ți devii tu însuți străin*, are în centru o femeie de cincizeci de ani (numită tot A.), care se simte pângărită de imaginea din oglindă. Transformările fizice o apropie (cu tandrețe) și – deopotrivă – o îndepărtează (cu dezgust) de propriul corp, silind-o să consulte mereu mai frecvent compendiile de medicină (căci, iată, organele nu mai tac, iar trupul „devine tot mai mult *masă* și tot mai puțin energie” – p. 58). Actualul înveliș i se pare fals, nu seamănă cu cel din fotografiile mai vechi. Lepădarea (...profilactică) de ceremonialul oglinzii nu o eliberează nicidecum de propria-i piele. Îmbătrânirea, maladie fără leac („Azi suntem ceva mai puțin sănătoși decât ieri și cu o idee mai sănătoși decât vom fi mâine” – p. 52), convertește definitiv trupul „într-o temniță, dar și în adăpostul nostru cel de pe urmă. El ne devine înveliș, refugiu și ultimă rămășiță...” (p. 53). Ne izolează de ceilalți, căci societatea nu agreează spectacolul declinului; dimpotrivă, te vrea tânăr, „sănătos, adică operațional” (p. 67), (pre)judecată pe care – treptat – o duci cu tine și o transformi, în cele din urmă, în atitudine proprie. Moartea se instalează încet în noi înșine, e nerăbdătoare să-și ia obolul și ne așterne pe buze – parcă prea des – „fraze impure din punct de vedere logic, cum ar fi: *Când nu voi mai fi*” (p. 73).

Privirea celorlalți debutează, oarecum didactic, cu o sugestie de lectură: Jean-Louis Curtis (1917-1995), *La Quarantaine*. După ce rezolvă dubla semnificație a titlului (deceniu de vârstă între patruzeci și cincizeci de ani, pe de o parte; punerea în carantină a celui care nu mai e tânăr, pe de altă parte), Jean Améry se ocupă de personajul André, un notar din Pirinei, aflat acum la Paris, după o vreme îndelungată. Eroul e prezentat drept o persoană distinsă, un spirit cultivat; are însă fatidica vârstă de cincizeci de ani, aspect arhisuficient pentru ca lumea metropolei să nu-i acorde nicio atenție, niciun viitor. Stăpânit de sentimente contradictorii, generate de absurda condiție umană (nu putem trăi „fără ceilalți, dar nici cu ei și nici împotriva lor” – p. 76), André interiorizează treptat privirea celorlalți, susținută inclusiv lingvistic prin nefastul prefix *in-/ne-* atașat adjectivelor care însoțesc până la o

anumită vârstă destinul („incapabil”, „nepriceput”, „inapt”, „incorigibil, ineficace, nedorit, nesănătos, ne-tânăr” – p. 92) și, considerând sentința definitivă, își curmă zilele.

Eseul încorporează și alte reminiscențe livrești; întâlnim linkuri către Erich Kästner (1899-1974), Eduard Mörike (1804-1875), Theodor Fontane (1819-1898), ale căror scrieri, coagulate cu experiența proprie, îi permit autorului să creeze conexiuni sugestive. El remarcă, printre altele, îndârjirea cu care ființa umană respinge atât resemnarea socială, cât și cea fizică: „Încă e ziuă, își spune fiecare, dorindu-și să acționeze ca om în putere. Dar s-a și lăsat noaptea mai înainte de a se fi lăsat cu adevărat, și *omul nu mai poate acționa decât în felul în care societatea i-o cere, i-o îngăduie sau i-o interzice*” (p. 88; s.n. D.M.). Onorurile aduse înțelepciunii și experienței sporesc tragismul („omagiul lor e ca un sumbru necrolog, deja anticipează moartea” – p. 98), iar tentativele juvenile, cu concretizări, adesea ridicole, la nivelul limbajului, al vestimentației, al practicării unor sporturi etc., „nu sunt nicidecum în asentimentul societății”, constituind doar un acord provizoriu cu „fațada economică și publicitară a acesteia” (p. 101). Finalul eseului pledează pentru *cumpătare și demnitate*. Nici *da*, nici *nu*. Și *da*, și *nu*.

Consensul cu ceilalți, în cazul omului ajuns în ultima etapă a vieții, se dovedește mult mai vulnerabil (sau chiar absent cu desăvârșire) în privința semnelor culturale. După cum aflăm din secvența intitulată *Să nu mai înțelegi lumea*, adaptarea permanentă la módele vremii îl solicită intelectul peste puterile (și mai ales peste vrerile) sale, căci noua rânduială, *zămislită de alții*, nu mai poate fi explicată și valorizată cu instrumentele și convingerile acumulate de-o viață. Cultura devine, în mod paradoxal, „*chin și anevoință*”, îi provoacă nemulțumire și neputință („s-a isprăvit cu șansele depășirii de sine culturale” – p. 121). Așa cum trupul *se răsuțește* (< lat. *torquere*), spiritul se anchilozează, reacționând fals, confuz, epidermic la noul sistem de semne. Îmbătrânirea minții, contestarea (umilitor-ironică) de către ceilalți a codului cultural propriu și, pe de altă parte, imposibilitatea de a-l abandona („desuet”, ofilit cum este) echivalează cu absența oricărei perspective, cu moartea. În asemenea condiții, atitudinea propusă în ultimele rânduri ale textului rămâne, totuși, duală: sinele „trebuie totodată să accepte și să refuze nimicirea sa”. Chiar dacă „el nu mai înțelege lumea”, iar „lumea pe care o înțelege nu mai există” (p. 134).

Eseul cu care se încheie volumul poartă un titlu emblematic: *A trăi cu gândul morții*. Pentru cel care a îmbătrânit deja fizic, social și cultural (aspecte pe care lumea nu uită să i le amintească de câte ori i se oferă prilejul) adevărul în care crezuse până nu demult cu indiferență devine tot mai palpabil, mai familiar: „*Eu voi muri, muri-voi eu, voi muri, muri*”

(s.n. D.M.). Semnele sunt multiple: cunoscuții se retrag cu discreție, spațiul cetății nu mai îmbie, iar zilele se trec doar în amintire... Văzută din exterior, pare etapa tihnei mult râvnite (câteodată invidiate), a împăcării cu sine. Bătrânul știe însă că, dacă alții vor spune despre el în curând că „acum îi este bine” sau „requiescat in pace” sau că „doarme cu dreptii”, toate acestea sunt construcții lingvistice deșarte, fiindcă mortului „nu-i este nici bine, nici rău” și „nimeni nu odihnește în pace, oricât i-ai ura-o” (p. 144-145). Exprimările metaforice nu amână, nu suspendă. Ce rămâne? „Să ne împăcăm cu ideea: adică să acceptăm moartea” (p. 157). Iar aceasta ar presupune însăși respingerea vieții. Consecința (în varianta americană): „Nici una, nici cealaltă nu sunt posibile. Orice refuz trebuie să ne garanteze o oarecare alternativă, fie ea și mizerabilă. Moartea în esența ei cu totul stranie și de neconceput nu este însă o alternativă” (*ibidem*). Pacea cu moartea fiind imposibilă, ce mai rămâne, totuși? Încheierea unui compromis („un compromis putred, oricât de urât ne-ar suna cuvântul” – p. 159), crearea unui „echilibru dintre teamă și nădejde, dintre rebeliune și resemnare, dintre refuz și acceptare” (*ibidem*).

Ca și în celelalte eseuri, observăm întrepătrunderea instanțelor comunicării. Există, pe de o parte, un narator omniscient, ce derulează (cinematografic, am spune) momentul în care un anumit personaj literar ia contact cu primele semne ale îmbătrânirii; camera de filmat înregistrează, de regulă, obiectiv, la persoana a treia, cu încetinitorul. Pe parcurs, relatarea capătă accente subiective, autorul interiorizând parcă experiența eroului său și generând – imperceptibil, la început; insistent, mai apoi – paralelisme cu destinul personal. Transgresarea persoanei întâi (a corpului ce se încăpățânează să spună mai mult decât biblioteca) se realizează prin elaborarea de considerații mai generale (formulate la persoanele întâi plural și a doua singular) privind consecințele îmbătrânirii, cu linkuri (la vedere sau ascunse) către autori și opere (Heinrich Heine, Roger Martin du Gard, Thomas Mann ș.a.) ce i-au marcat backgroundul cultural și care susțin ideatic scheletul cărții de față. Însă nici *noi*, nici *tu* nu se remarcă prin obiectivitate sporită.

O altă instanță o reprezintă societatea și se concretizează în perspectiva *celorlalți*. Privirea lor e, de obicei, ostilă atitudinii și comportamentului dovedite de *eu*, *tu*, *el/ea* sau de *noi*. Există, totuși, un element comun: resemnați sau ironici, neputincioși sau sfidători, *toți învață să moară*. Gestionarea bătrâneții este – *pentru toți* – un joc cumplit și complicat, cu soluții ce se reconvertesc în dileme și cu sens unic. *Tortura sinelui care se sfârșește* îi marchează în aceeași măsură. Cât despre creatorii deja selectați de noi (Jean Améry, cu multiplele sale trimiteri livrești, ori Augustin Buzura, ori Andrei Pleșu), observăm că

respirația morții le depășește concretul, imediatul și se aruncă impertinent în paginilor cărților proprii.

O întâlnim, de altfel, în creația multor scriitori, aparținând unor epoci diferite și îmbrățișând perspective, genuri, stiluri în consens cu personalitatea fiecăruia. Avem de-a face cu o temă culturală ce obsedează (ne vine în minte, printre altele, un text semnat de Constantin Abăluță: „Pe carapacea broaștei mele țestoase sunt / contabilizate zilele / tot mai puține pe care le am de trăit / lighioana asta zâmbește poznaș de câte ori ni se-ntâlnesc privirile / dar atunci cât e tristă / și se ascunde prin colțuri / m-apucă spaima” – *Contabila*).

Revenind la eseurile adunate de Jean Améry în volumul *Despre îmbătrânire. Revoltă și resemnare*, considerăm că acestea se delimitează hotărât – nu atât prin problematica abordată, cât prin viziunea aparte a autorului – de ceea ce Mircea Nedelciu numea *lectura-torpoare*, încadrându-se pe merit în seria *lecturilor-întrebare*.

